

УДК 347.91

В.В. ПЕТРИК, Закарпатський державний університет

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВА НА ВІДВІД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: поняття права, сутність права, відвід у цивільному процесі

Для належного розуміння процесуального механізму реалізації цивільного процесуального права на відвід необхідно спочатку розібратися з тим, що собою представляє право на відвід та яке значення воно має у системі процесуальних прав учасників цивільного процесу. Адже від цього буде безпосередньо залежати вироблення теоретичних і практичних положень процесуального механізму реалізації права на відвід у цивільному судочинстві.

Питання сутності права на відвід займалися ряд вчених, зокрема, Д.Х. Валуєв, В.І. Захаров, О.В. Колісник, О.В. Науменкова тощо, але характерним для їхніх робіт є те, що вони вивчали цивільні процесуальні гарантії в цілому безвідносно до права на відвід або вивчали право на відвід не як узагальнюючу категорію, а тільки стосовно окремих суб'єктів цивільного процесу. Звідси, метою даної статі є визначення поняття та сутності права на відвід через призму цивільних процесуальних гарантії, які забезпечують справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ.

Серед учасників цивільного процесу, що відносяться до групи осіб, які беруть участь в розгляді цивільної справи найбільшим обсягом цивільних процесуальних прав та обов'язків наділяються саме сторони цивільної процесу. Це обумовлено їх прямою зацікавленістю у результатах вирішення цивільної справи, а тому процесуальне законодавство наділяє їх можливістю інтенсивно впливати на хід слухання цивільної справи з метою захисту своїх матеріально-правових інтересів, коли суд буде вирішувати цивільну справу по суті. Саме

орієнтація на правовий статус вказаного суб'єкта цивільного процесу багато в чому визначає правовий статус всієї групи осіб, які беруть участь в розгляді цивільної справи. Ось чому так важливо детально визначити класифікацію процесуальних прав сторін, виходячи з мети нашого дослідження.

Обширність процесуальних прав сторін надає можливість проф. В.В. Яркову поділяти процесуальні права сторін на загальні та спеціальні, де перші характеризуються тим, що вони притаманні не тільки сторонам, але й всім учасникам групи осіб, які беруть участь в розгляді цивільної справи (право на ознайомлення з матеріалами справи, зроблення виписки з них, зняття копій, заявлення відводів, подання доказів та участь в їх дослідженні тощо) та спеціальні процесуальні права, що властиві виключно сторонам цивільного процесу (зміна предмету та підстави позову, відмова та визнання позову тощо) [1, с.71].

М.Й. Штефан процесуальні права сторін для забезпечення виконання своїх процесуальних функцій поділяє на такі групи: 1) права, які характеризують повноваження на порушення провадження в справі – права на пред'явлення позову, зустрічного позову, вимоги про виправлення недоліків рішення судом, який його постановив, права касаційного оскарження судових рішень і ухвал тощо; 2) права на зміни в позовному спорі – права позивача на зміну предмету та підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, на відмову від позову, на повне або часткове визнання позову, права сторін на укладення мирової угоди тощо; 3) права на подання та витребування доказів та участь в їх дослідженні – права сторін подати до суду своє пояснення, подати письмові та речові докази, вимагати залучення у справу свідків і призначення експертизи тощо; 4) права, пов'язані із залученням у справу всіх заінтересованих осіб – права вимагати від суду залучення до справи співучасників, третіх осіб, органів державного управління тощо; 5) пра-

ва, пов'язані із забезпеченням законного складу суду, об'єктивності розгляду справи і виконання судових постанов – право сторін заявляти клопотання про відводи суддів, експертів, перекладача, секретаря судових засідань тощо; б) права на участь у судових засіданнях по розгляду справи і в здійсненні окремих процесуальних дій в суді першої інстанції, в провадженні справи в інших інстанціях та виконанні судового рішення – права на особисту участь і ведення справи або за участю чи через представника, на пояснення, заяви і виступи в суді рідною мовою і користування послугами перекладача, на одержання виклику та повідомлення про участь у судовому засіданні чи виконанні окремих процесуальних дій; 7) інші права, що забезпечують захист у процесі по справі – право на вибір підсудності, приєднання співучасників до оскарження рішення, передання справи на вирішення до третейського суду тощо [2, с.83–84].

В.П. Феннич поділяє процесуальні права сторін на такі групи: 1) права пов'язані з самостійним визначенням обсягу захисту своїх прав та інтересів (право на подання позовної заяви, право на зміну предмету та підстави позову, право на визнання позову, право на укладення мирової угоди тощо); 2) права, пов'язані з використанням процесуальних засобів судового захисту (право на пред'явлення доказів та участь в їх дослідженні, задавати питання іншим особам, що беруть участь в справі, свідкам, експертам, заявляти відводи і клопотання, право подавати заперечення проти позову чи зустрічний позов тощо); 3) права сторін на можливість добиватися перевірки законності та обґрунтованості судового рішення (право на оскарження рішення в апеляційну інстанцію, порушувати питання про перегляд його по нововиявленим обставинам тощо); 4) процесуальні права, пов'язані з примусовим виконанням судового рішення та ряд інших процесуальних прав [3, с.29].

А.О. Власов зазначає, що у цивільному процесі за змістом можна виділити три групи

суб'єктивних процесуальних прав сторін: 1) права, реалізація яких впливає на динаміку цивільного судочинства (до першої групи необхідно віднести усі права, які виражають принцип диспозитивності); 2) права на участь в судовому розгляді (до другої відносяться такі процесуальні права сторін, як право на особисту участь в судовому розгляді право на представництво в суді, право на участь в дослідженні доказів та ін.); 3) права що забезпечують сторонам судовий захист в конституційному значенні (третю групу складають права на забезпечення позову, забезпечення доказів, право на відведення суддів, прокурора, секретаря судового засідання, перекладача, експерта, фахівця право подавати зауваження на протокол судового засідання та ін.) [4, с.43].

Якщо аналізувати ці та багато інших підходів вчених щодо класифікації процесуальних прав сторін, то можна звернути увагу, що саме право на відвід по своєму спрямуванні направлено на вирішення хоча поточних, але від цього не менш важливих завдань, які виникають у ході слухання цивільної справи – формування такого складу суду та осіб, які будуть сприяти суду у вирішенні цивільної справи, що це повинно забезпечити винесення законного та обґрунтованого рішення в ній.

Виходячи з вищенаведеного, на нашу думку, право на відвід слід розглядати з точки зору процесуально-правових гарантій, якими наділяються особи, які беруть участь у розгляді цивільної справи й у першу чергу сторони цивільного процесу. Оскільки клопотання про відвід вирішуються ухвалою суду, то це показує поточний характер вирішуваного питання. Але з іншого боку піднімається питання про можливість слухання цивільної справи у такому складі суду, за участі такого секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача, що з очевидністю показує залежність вирішення цивільної справи від наявності зацікавленості у вказаних суб'єктів. Це, в свою чергу, свідчить про ефективність чи

неефективність судової процедури вирішення приватноправових спорів. Можливість корегування складу суду та впливу на інших суб'єктів цивільного процесу через механізм відводу гарантує сторонам як найбільш зацікавленим учасникам цивільного процесу та іншим особам, які беруть участь в цивільній справі право на судовий захист. Як слушно зауважив Д.М. Чечот, всі процесуальні права сторін впливають з встановленого Конституцією права на судовий захист. Уся система цивільного судочинства виступає, по суті, конкретизацією цього конституційного положення, реальною гарантією його здійснення [5, с.66]. Оскільки з реалізацією права на відвід відбувається фактично корегування складу суду, що слухає цивільну справу та кола учасників, які йому повинні сприяти у цьому (експерт, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання), то воно виступає тою гарантією, що забезпечує нас правом на судовий захист в рамках цивільного судочинства. Так як реалізація вказаного права відбувається за правилами цивільної процесуальної форми, то право на відвід виступає не просто правовою гарантією, воно по своїй природі є процесуально-правовою гарантією, що направлена на забезпечення неупередженого складу суду, який повинен вирішити цивільну справу та кола тих учасників цивільного процесу, які йому повинні в цьому допомогти.

Отже, виходячи з вище наведених положень та місця права на відвід, яке визначають різноманітні вчені у доктрині цивільного процесу, по своїй юридичній природі право на відвід виступає цивільною процесуальною гарантією, якою наділяються всі особи, що беруть участь у розгляді справи.

В юридичній літературі термін «юридичні гарантії» однозначно не визначається, а дискусія, що була почата ще у радянські часи до сих пір не є вирішеною. В цілому всі зроблені наукові дослідження щодо сутності «юридичних гарантії» можна звести до трьох напрямків.

Перший напрямок умовно можна назвати нормативно-правовий, автори якого вважають, що під юридичними гарантіями слід розуміти тільки норми права. Зокрема, І.С. Самощенко вказував, що «правові гарантії законності – це спеціальні нормативно-правові засоби (норми права та правові санкції), які гарантують неухильне виконання вимог права всіма учасниками суспільних відносин (та, зокрема, недопущення свавілля з боку органів і посадових осіб держави стосовно громадян), які забезпечують поновлення порушених прав та покарання порушників закону». При цьому він наголошує на тому, що «гарантії знаходять своє застосування тільки в нормах права, а не в якій-небудь діяльності...», тому, «...не можна погодитися з тими авторами, що відносять до юридичних гарантії законності, не тільки нормативно-правові засоби, що гарантують неухильне виконання законів, але і практичну діяльність державних органів і громадських організацій, окремих громадян, яка протікає на їхній основі» [6, с.64].

Другий напрямок представлений тими авторами, які вважають, що норми права та діяльність на їх основі мають значення самостійних юридичних гарантії [7, с.127–129]. Зокрема, В.М. Скобелкін зазначав, що «існує цілий ряд юридичних гарантії, сутність яких полягає саме у діяльності відповідних органів» [8, с.43]. І.Я. Дюрягін вказує, що правові норми без втілення їх у поведінці людини не мають якої-небудь цінності і не можуть виступати гарантією, інакше як тільки у процесі їх правореалізації [9, с.196].

В рамках другого напрямку виділяють окремий підхід, за яким до гарантії відносять не тільки правозастосовчу діяльність, але й індивідуальні юридичні акти, що дану діяльність фіксують. Зокрема, такої позиції притримується П.М. Рабинович, який зауважує, що головне призначення юридичних гарантії є попередження можливих правопорушень, виявлення правопорушень та при-

тягнення винних осіб до відповідальності [10, с.237; 11, с.80].

Відповідно до поглядів представників третього напрямку юридичні гарантії виступають як поєднання правових норм та діяльності, яка базується на їх реалізації. Кожен із даних елементів – правові норми та діяльність – у відриві один від одного втрачає своє значення в якості юридичної гарантії. Так, Л.А. Кротова відмічає, що без діяльності відповідних органів та осіб норми права як правові гарантії забезпечувального впливу здійснювати не будуть [12, с.103].

На нашу думку, розуміння сутності юридичних гарантії варто розглядати як нерозривне поєднання норм права та діяльності, що направлена на їх реалізацію. Адже сама по собі норма права ще не може гарантувати особі надання закріплених у змісті норми права тих правових можливостей, яких особа хоче досягнути, вступаючи у ті чи інші правовідносини. Ось чому діяльність, що має місце у процесі реалізації положень норми права, також буде доповнювати правову норму та у своїй сукупності виступати юридичною гарантією суб'єктивних прав та свобод осіб. Головне те, що саме у процесі реалізації норми права можна побачити наскільки ефективно побудована сама правова норма, виявити її кращі та слабші сторони і, від так, отримати неоцінений практичний досвід, направлений на вдосконалення самої правової норми. Таким чином, ми підтримуємо позицію тих вчених, які вважають, що сутність юридичних гарантії проявляється саме у нерозривному взаємозв'язку норми права та діяльності по її реалізації.

Виходячи із загальнотеоретичних досліджень сутності юридичних гарантії, у науці цивільного процесуального права також розроблялися свої концепції сутності процесуальних гарантії. В цілому слід відмітити, що вчені-процесуалісти більше підтримують позицію нерозривної взаємодії нормативної основи та діяльності [13]. Так, на думку

В.І. Захарова, під цивільними процесуальними гарантіями суб'єктивних прав сторін та третіх осіб розуміють закріплені в нормах цивільного процесуального права засоби, що покликані забезпечити на всіх стадіях цивільного процесу благополучні умови для безперешкодного здійснення вказаними особами наданих їм процесуальних прав [14, с.11]. Інший вчений, Д.Х. Валєєв, вказує, що ключовим моментом у розумінні сутності процесуальних гарантії є саме нормативна основа та діяльність [15, с.23].

Вважаємо, саме такий підхід найкраще може пояснити сутність цивільних процесуальних гарантії. Але тут нам би хотілося зауважити тільки одне: сутність цивільних процесуальних гарантії проявляється не просто у формі поєднання норми права та діяльності, а мова повинна йти саме за норму цивільного процесуального права та процесуальній діяльності суду й учасників цивільного процесу. Зокрема, у нормах статей 20–25 ЦПК України вказуються підстави, порядок та наслідки відводу у цивільній справі, але тільки діяльність суду та учасників процесу дану нормативну можливість перетворить у практичну реальність, що буде гарантувати стороні справи або іншій особі, що бере участь в її розгляді належний склад суду для вирішення справи або належних учасників цивільного процесу, що сприяють суду в її вирішенні.

Право на відвід є складовою частиною того правового механізму, який покликаний забезпечити досягнення мети та завдань цивільного судочинства. Причому норми цивільного процесуального права, які регламентують право на відвід будуть виступати засобом (нормативною основою) цієї цивільної процесуальної гарантії, а діяльність суду та учасників цивільного процесу, що підпорядкована змісту вказаних норм – способом даної цивільної процесуальної гарантії.

Норми цивільного процесуального права, що регламентують право на відвід, реально втілюють у своєму змісті дану процесуальну

гарантію шляхом її чіткої конкретизації у групі вказаних норм. Характерно, що норми цивільного процесуального права, які регламентують право на відвід у своєму змісті вже виражають інформацію про вчинене правопорушення (наприклад, упередженість судді, що вирішує цивільну справу) та містять у собі нормативну модель поведінки, яку потрібно вчинити учаснику процесу для гарантування своїх процесуальних прав, які впливають з права на судовий захист (наприклад, подати заяву про відвід судді). Але без діяльності суду по розгляду вказаної заяви про відвід реального захисту суб'єктивних процесуальних прав не було би. Ось чому діяльність як «процесуальний спосіб» є невід'ємною складовою цивільних процесуальних гарантій поряд із нормами права як «процесуальними засобами», які разом гарантують фізичним та юридичним особам надійний та ефективний судовий захист порушених, оспорюваних чи невизнаних матеріальних прав, свобод та інтересів.

Таким чином, виходячи з вище наведеного, *право на відвід у цивільному процесі* – це окрема цивільна процесуальна гарантія, що закріплена в нормах цивільного процесуального права, здійснення якої направлено на формування належного складу суду, що розглядає цивільну справу та належного складу учасників цивільного процесу, які сприяють суду в розгляді та вирішенні цивільної справи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданский процесс : учебник / отв. ред. проф. В. В. Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 720 с.
2. Штефан М. Й. Цивільний процес : [підруч. для юрид. спец. вищих закл. освіти] / М. Й. Штефан. – К. : Ін Юре, 1997. – 608 с.
3. Феннич В. П. Цивільний процес: конспект лекцій : навч. посіб. Ч. 1 / В. П. Феннич. – Ужгород : Вид-во Закарпатськ. держ. ун-ту, 2005. – 130 с.

4. Гражданский процесс Российской Федерации / под ред. А. А. Власова. – М. : Юрайт-Издат, 2003. – 584 с.

5. Гражданский процесс : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – Изд. 3, перераб. и доп. – М. : ПБОЮЛ Гриженко Е. М., 2000. – 544 с.

6. Самощенко И. С. Охрана режима законности советским государством. (Правоохранная деятельность Советского государства – метод обеспечения социалистической законности) / И. С. Самощенко. – М. : Госюриздат, 1960. – 199 с.

7. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права : курс лекций : в 2-х т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1972. – С. 127–129.

8. Скобелкин В. Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих / В. Н. Скобелкин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 183 с.

9. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы / И. Я. Дюрягин. – Свердловск : Средне-Уральск. кн. изд-во, 1973. – 247 с.

10. Рабинович П. М. Упрочение законности – закономерность социализма / П. М. Рабинович. – Львов : Вища шк., 1975. – 260 с.

11. Рабинович П. М. Проблемы теории законности развитого социализма / П. М. Рабинович. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1979. – 203 с.

12. Кротова Л. А. Процессуальные гарантии достижения задач уголовного судопроизводства: дис. ... кандидата юрид. наук / Л. А. Кротова. – Казань, 1982. – 204 с.

13. Валеев Д. Процессуальные гарантии в исполнительном производстве / Д. Валеев // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.juristlib.ru/book_6574.html.

14. Захаров В. И. Гражданские процессуальные гарантии субъективных прав сторон и третьих лиц при рассмотрении и разрешении гражданских дел : автореф. дис. на соискание

учен. степени канд. юрид. наук / В. И. Захаров. – Саратов, 1980. – 23 с.

15. Валеев Д. Х. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в испо-

лнительном производстве : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15. / Д. Х. Валеев. – Екатеринбург, 2009. – 52 с.

Петрик В. В. Поняття та сутність права на відвід у цивільному процесі / В. В. Петрик // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 531–536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12pvvvcsp.pdf>

Розглянуто поняття та сутність права на відвід у цивільному судочинстві з точки зору цивільних процесуальних гарантій, яке покликано забезпечити належний склад суду для вирішення цивільної справи та осіб, які йому сприяють у цьому.

Петрик В.В. Понятие та сущность права на отвод в гражданском процессе

Рассмотрены понятие и сущность права на отвод в гражданском судопроизводстве с точки зрения гражданских процессуальных гарантий, которое призвано обеспечить надлежащий состав суда для решения гражданского дела и лиц, которые ему способствуют в этом.

Petryk V.V. The Concept and Essence of the Right to Challenge in Civil Proceedings

Author examines the concept and essence of the right to challenge in civil proceedings from the point of civil procedural guarantees that are called to ensure court proper composition for civil cases resolving and those who are promoting it.

Форум права Форум